

Тимошенко Віра Іванівна,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
з проблем криміналістичного забезпечення
та судової експертології Національної
академії внутрішніх справ, доктор
юридичних наук, професор

СОЦІАЛЬНА НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ПРИЧИНА ЗЛОЧИНУ

Дискусії на тему справедливості та несправедливості тривають протягом усієї світової історії й періодично загострюються у зв'язку з політичною або соціально-економічною необхідністю. Така необхідність є й зараз, насамперед завдяки корупції, nepotizmu, кумівству і т. ін. Слід зазначити, що категорії «справедливість» та «несправедливість» стали своєрідним індикатором практичної реалізації принципів правової і соціальної держави, свідченням становлення громадянського суспільства або його відсутності.

Соціальна несправедливість є природним компонентом соціуму, вона відтворюється у діяннях людей, у міжособистісних відносинах, у відносинах між громадянами й державою (в особі чиновників), у сприйнятті й оцінюванні людьми рівня, якості життя, їх особистої ролі й становища в суспільстві. Субстанційну основу соціальної несправедливості утворюють несправедливі, передусім нерівноцінні соціальні відносини, що забезпечують перевагу окремим особам або спільнотам, тим самим принижують людську гідність інших осіб і спільнот, порушують права людини. Істотними детермінантами соціальної несправедливості є аморальність поведінки суб'єктів, егоїзм, агресивність, дегуманізація владних, правових, політичних, економічних відносин, низький рівень соціальної відповідальності, розуміння свободи як власної сваволі. Загалом феномени справедливості та несправедливості на рівні індивідуальної свідомості та поведінки – це надзвичайно суперечливі явища, переплетення позитивного та негативного, уразливості та ресурсів людини. Справедливість має неоднакову значимість для різних людей, і якщо для когось це головний мотив поведінки, то інші реалізують свої життєві плани не звертаючись до ідеї справедливості, ігноруючи законні інтереси інших людей.

Державно-організоване суспільство для свого самозбереження перш за все має боротись із несправедливістю, що ґрунтується на егоїзмі. Егоїзм – поведінка, що цілком визначається думкою про власну користь, вигоду, коли людина ставить свої інтереси вище за інтереси інших. Єдиним дієвим засобом проти егоїзму є закон, що спирається на силу державної влади. Цей засіб дієвий лише проти тих проявів егоїзму, які виходять за межі, встановлені законом. Егоїзм же, як природна властивість людини, взагалі подоланий бути не може. У сучасному демократичному світі егоїзм людей досяг небачених раніше

масштабів. При цьому посиланням на непорушні права людини та її свободи нерідко намагаються виправдати будь-які прояви егоїзму. Людина закликає інших до справедливості переважно тому, що сподівається на справедливе ставлення до себе. Чим більше людина отримує, тим до більшого вона прагне. Гроші, власність стають головною цінністю. Саме тому непоборною є корупція чиновників. Егоїзм найчастіше стає причиною злочину.

Крім матеріальної шкоди, егоїзм призводить до руйнування моральних цінностей, порушення соціальної гармонії та створення суспільних проблем. Є немало людей, або навіть спільнот, які прагнуть вирішити свої проблеми за рахунок інших. Так можуть вчиняти навіть держави, які намагаються поневолити інші народи, поставити їх у залежність від себе та своїх інтересів. Тому важливо, хто управляє світовими державами. Роль особистості в історії завжди була важливою, особливо такої особистості, яка наділена владою. Жага влади призводить до того, що людина задля досягнення мети готова використовувати будь-які способи та засоби, аж до злочинних. Її не зупиняють ні страх перед покаранням, ні моральні заборони.

Несправедливість люди можуть вбачати в будь-чому. У науковій літературі обґрунтовано думку, що усвідомлення несправедливості є виправданим за наступних обставин: якщо порушуються права людини; порушення прав здійснюється не самим постраждалим, а іншими людьми або групами людей; порушник мав можливість вчинити інакше; діяння, або відсутність потрібного діяння, є навмисним; правопорушник не отримав адекватної відповіді [1, с. 223–244]. Соціальна несправедливість найчастіше є результатом діяльності людей, яким притаманний дефіцит культури, моральності, соціальної відповідальності, правосвідомості, властивий егоїзм, нарцисизм, звичка маніпулювати іншими людьми та багато говорити про справедливість.

Несправедливість стосовно індивіда має місце у тому випадку, якщо на нього прагнуть вплинути, застосовуючи фізичне або психологічне насилля з метою змусити вчинити дії, що шкодять його інтересам. До несправедливості може вдаватися сам індивід з метою нав'язування своєї волі іншій особі, якщо при цьому порушуються інтереси цієї особи, або інших осіб. Для кваліфікації того чи іншого діяння як справедливого або несправедливого необхідно враховувати менталітет, особливості того суспільства, членами якого є ці індивіди, соціально-політичний устрій тощо. До того ж слід розмежовувати соціальну несправедливість та індивідуальну несправедливість. Іншими словами, соціальна несправедливість виникає через дії людини, але не обов'язково за людським задумом. Соціальна несправедливість – це побічний ефект певних соціальних, моральних та політичних практик. Соціальна несправедливість виникає, коли інституційний устрій породжує розподіл благ, який є несправедливим, незалежно від навмисного задуму окремих осіб.

Сутність соціальної несправедливості проявляється в конфліктах між різними суб'єктами [2, с. 137]. На рівні соціальних взаємодій поняття «соціальна несправедливість» сприймається як сукупність вчинків, суспільних відносин, комунікацій, які звужують сфери вільної життєдіяльності та самовизначення, а також розцінені соціальними групами або окремими особами як несправедливість, що обов'язково включає психологічне переживання особою стосовно свого соціального статусу. З точки зору справедливості або несправедливості можуть сприйматися події, ресурси, інститути суспільно-політичного та соціально-економічного життя, їх діяльність. Множинні типи несправедливості сприяють наміру відповісти на несправедливість несправедливістю, навіть якщо для цього доводиться вчинити злочин [3, с. 375].

Ряд сучасних осередків напруженості в різних країнах є саме способом реагування на несправедливість (як її розуміє населення певного регіону), а не протиріччями на економічному, політичному, етнічному чи релігійному ґрунті. Чинники такого розуміння можуть бути цілком реальними за наявності відповідних соціальних чи економічних показників, безпідставних правових обмежень, особливо, якщо вони порушують права людини, призводять до дискримінації певної частини населення або всього регіону тощо. Разом із тим підстави розуміння несправедливості можуть бути ідеологічними, або ж мотивованими чисто емоційно, виходячи з сукупності ціннісних установок та орієнтирів, що характерні для окремої особистості або для цілого народу.

Отже, соціальна несправедливість поділяє суспільство на тих, хто є суб'єктом несправедливості, та тих, кого можна вважати об'єктом несправедливого ставлення до себе, тих, кому все дозволено, і тих, хто в реальності не має жодних прав.

Наслідки соціальної несправедливості зазвичай несприятливі та згубні для тих, хто відчуває на собі це явище. До них належить позбавлення та/або незадоволення можливостей щодо реалізації своїх прав у різних сферах, насамперед шкода здоров'ю, власності та моралі. Це провокує прагнення до помсти та є причиною багатьох злочинів.

Несправедливість є найбільш гострим проявом кризи сучасного суспільства, що проявляється у неадекватному становищі суб'єкта у соціумі, визначеному з урахуванням прийнятих стандартів і правових норм, неадекватному розподілі матеріальних благ та інших ресурсів, низькій самооцінці суб'єктом своїх можливостей, цілковитій залежності безправної людини від корупціонерів, чиновників, криміналітету, від будь-кого, хто виявиться більш спритним, сильним, багатим тощо. Соціальна несправедливість не лише сприяє різкому зниженню якості та рівня життя населення, його масовому зубожінню, а й зростанню деструктивно-песимістичного потенціалу суспільної свідомості, деформаціям у сфері ціннісних орієнтацій, правової свідомості.

Список використаних джерел

1. Mikula G. The Experience of Injustice. European Review of Social Psychology / Eds.: W. Stroebe & M. Hewstone. Chichester: Wiley, 1993. Vol. 4. P. 223–244. DOI:10.1080/14792779343000077

2. Тимошенко В. І. Несправедливість і бідність як загроза національній безпеці України. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 82: том 1. Ч.1. С. 135–140. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.19>

3. Scheuerman H. L. The Relationship between Injustice and Crime: A General Strain Theory Approach. Journal of Criminal Justice. 2013, November. Vol. 41(6). P. 375–385. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2013.06.019>

Ткаченко Ірина Михайлівна,

доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

ПОЗИТИВНІ, НЕГАТИВНІ, АЛЬТЕРНАТИВНІ ТА ЛАТЕНТНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОЗНАКИ ПОТЕРПІЛОГО

Ознаки потерпілого як елемент складу кримінального правопорушення мають ключове значення для визначення обсягу кримінально-правової охорони і забезпечення правильного застосування кримінального закону. Спосіб законодавчого формулювання цих ознак безпосередньо впливає на структуру складу кримінального правопорушення, а також на кваліфікацію діяння, розмежування суміжних складів і призначення покарання.

За способом законодавчого формулювання ознаки потерпілого можна поділити на позитивні, негативні та альтернативні. Критерієм поділу є спосіб відображення властивостей потерпілого у побудові складу кримінального правопорушення та їх роль у розмежуванні суміжних кримінально-правових норм. Йдеться про те, чи вказує ознака на наявність певної характеристики потерпілого, чи підкреслює її відсутність, або ж допускає можливість існування у декількох варіантах.

Позитивні, негативні та альтернативні ознаки потерпілого утворюють різні моделі нормативного закріплення значущих властивостей особи, які по-різному впливають на зміст і обсяг кримінально-правової заборони. Особливого значення набувають негативні та латентні ознаки, оскільки вони виконують розмежувальну функцію. Виявлення змісту таких ознак вимагає застосування формально-логічних підходів, аналізу системних зв'язків між нормами та врахування судової практики. Таким чином, класифікація ознак потерпілого за способом їх законодавчого формулювання є необхідною для досягнення юридичної визначеності, передбачуваності правозастосування та відновлення балансу між законністю і справедливістю кримінально-правової реакції.